

აშკარად ემჩნევა უძრაობის, მიმბაძველობის, დოგმატურობისა და ეკლესიურობის დაღი, რაც უნდა მეტყველებდეს ანტიკური სამყარო შემოქმედებით ძალების და კნინებაზე. კნინდება ყველაფერი, რაც ძელი წარმართული სამყაროს შემოქმედების ნაყოფს წარმოადგენდა და, რომელიც მისი სოციალურ-ეკონომიკური ფესვები იყო ნასაზრდოები. ამასთან ერთად, არ უნდა დავივიწყოთ ის გრძომოებაც, რომ გვიანი იმპერიის პერიოდი 200 წელიწადზე მეხანს გრძელდებოდა და ამ დიდი დროის მონაკვეთში იყო თავისებურა აღზებისა და დაცემის პერიოდები. განსაკუთრებულად გამოიკვლო კულტურის დაცემა უშუალოდ III საუკუნის კრიზისისა და მის მომდევნო ათწლეულში.

III-IV საუკუნების ქრისტიანი და წარმართი რომაელი მწერლებიდან უმეტესობა პროვინციელი იყო (ბერძნები, გერმანელები, ესპანელები, აფრიკელები და ა. შ.). ადსანიშნავია იდილიური ლექსის „Mosella“-ს ავტორი, გალიელი პოეტი აზზონიუსი და ლიტერატურულ-ისტორიული შინაარსის სანადიმო საუბრების „სატურნალების“ ავტორი მაკრობიუსი. გვიანი ანტიკური ხანის ფართო მკითხველის გემოვნების ტიპურ ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს სენტიმენტალურ-ეროტიკული ჟანრის რომანები. მაგალითად, სირიელი ჰელიოდენებს „ეთიოპიკა“. ამავე ჟანრის ცნობილი მწერლის ქალაქ ეფესოს მკვიდრის, ქსენოფონტეს ნაწარმოებები და სხვ. ორიგ მწერალი III საუკუნის ბოლოსა და IV საუკუნის დასაწყისში ცხოვრობდა, ეპოქაში, როდესაც ყველაზე მწვავედ იგრძნობოდა კრიზისის შედეგები. IV საუკუნის ბოლოს გვიან რომის იმპერიაში ფართო საზოგადოებრიობის განსაკუთრებული პოტელარობით სარგებლობდა ბერძნი მწერლის ლონგეს რომანი „დაფნისი და ქლოე“.

ბიზანტიის იმპერია კულტურა

ბიზანტიის იმპერიას, რომელმაც 1000 წელზე მეტ ხანს იარსება, ანსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მსოფლიო ცივილიზაციის ისტორიაში. ის წარმოადგენდა შუა საუკუნების უდიდეს ქრისტიანულ სხელმწიფოს უკროპისა და აზიის გზაშესაყარზე. ბიზანტიის ულტრა განეკუთვნება შუა საუკუნების ქრისტიანულ კულტურას, მაგრამ მას გააჩნია სპეციფიკური თავისებურებანი და საუკულტო ქრისტიანულ კულტურასთან შედარებით.

ბიზანტიის ისტორიისა და კულტურის თავისებურებას განსაზღვრავდა იმპერიის ეთნიკური შემადგენლობა, გეოგრაფიული დებარება, ეკონომიკის განვითარების დონე, იდეური პრინციპები და სახელმწიფოს პოლიტიკური დოქტრინა, რომლის საფუძველსაც წარმოადგენდა იმპერიის განსაკუთრებული დანიშნულების იდეა.

ბიზანტიია იღებდა თავისთავზე ძველი რომის მისიას, კონსტანტინოპოლის გამოცხადდა ახალ რომად. ახალი რომის თეორია იყო მსოფლიო იმპერიის პოლიტიკური კონცეფციის ძირითადი ელემენტი, რომლის მიხედვითაც ბიზანტიია იყო მართლმადიდებლური ქრისტიანობის ცენტრი, კონსტანტინოპოლი კი ქრისტიანთა დედაქალაქი. კონსტანტინოპოლის პატრიარქი იწოდებოდა მსოფლიო სატრიარქად და ქრისტიანთა მამად. ჩამოყალიბდა სახელმწიფოსა და იმპერატორის ხელისუფლების ერთიანი ქრისტიანული კონცეფცია, რომელსაც საფუძვლად ედო ავტოკრატორის (თვითშემობელის) კულტი. იმპერატორი იყო ღვთისრჩეული. ღმერთი ირის პანტოკრატორი, ყოვლისმპირობელი, რომელიც ზეციურ და მიწიერ არსებებს აწესრიგებს, ხოლო იმპერატორი არის კოსმოკრატორი – მიწიერი, ხილული სამყაროს მეთაური. ბიზანტიია, რომელის იმპერია, არის არა მხოლოდ რომების, არამედ ყოველთა ქრისტიანთა სახელმწიფო. ეს თეორია იმპერიის ისტორიის მთლი

ჰერიონის გასდევს და არასოდეს არ გადადის უკანა პლანეტა
წინაშე წარმოქმნილი მრავალი განსაცდელის მიუხედავად, პირი „ღვთისრჩეულობის“ კონცეფცია უფრო აქტუალური ხდებოდა და მათ მცნელებელის პერიოდებში.

ბიზანტიის იმპერია, თავისი გეოგრაფიული აღგილმდებარებული ეთნიკური შემადგენლობით და ეკონომიკური მდგომარეობით არც მხოლოდ ევროპული და არც მხოლოდ აღმოსავლეთისა ხელმწიფო, ეგვიპტე, სირია, პალესტინა, სომხეთი, საქართველო მცირე აზია, რომელებიც სხვადასხვა დროს შედიოდნენ იმპერიაში შემაღენლობაში ახდენდნენ გავლენას მთლიანად ქვეყნის სამართლებრივი ინსტიტუტებისა და კულტურის ჩამოყალიბება. იმპერიის ვეროპულ ნაწილში ძირითადად ბერძნული ტრადიცია გაბატონებული კულტურისა და აღმოსავლეთის კულტურთ ერთერთშეხამება ბიზანტიურ ცეკვილიზაციას აძლევდა სრული სპეციფიკურ ხასიათს. ბიზანტიის ისტორიის სხვადასხვა ეტაპი ამ სინთეზში უპირატესობას იღებდა ხან აღმოსავლური და, ხან დასავლური ელემენტი. მის აღრეულ ეტაპზე XI საუკუნის ნახევრის ჩათვლით ბიზანტიის სახელმწიფოს კულტურაში, მას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გაბატონებული იყო აღმოსავლური გავლენა, ხოლო კომნენტოსთა დინასტიის ხელისუფლების სათავეში მოსვლიდან, როდესაც უფრო ღრმა გახდა ეკონომიკური პოლიტიკური კავშირები დასავლეთთან, უკვე მნიშვნელოვანი ადგილს იკავებს დასავლური კულტურა. ბიზანტიური კულტურა წარმოადგენს დასავლური და აღმოსავლურ ელემენტების სინთეზს საზოგადოების მატერიალური და სულიერი ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში.

ბიზანტიის კულტურის მრავალფეროვნებაზე შესაბამის გავლენას ახდენდა მასში შემავალი ხალხების თვითმყოფადობა, მათ ყოფით და ტრადიციული ჩვევები და, საერთოდ, კულტურა. ბიზანტიურ კულტურაზე გარკვეული გავლენა მოახდინა მის ტერიტორიაზე ბარბაროსი ხალხებისა და სლავთა მიგრაციამ, კუკახის ისა და აზოვისპირეთის ხალხებმა. ასევე განვითარებული ირანისა და ისლამის (არაბები, თურქები) კულტურებმა თვითანთი წვლილი შეიტანა ბიზანტიის კულტურის განსაზღვრაში.

ბიზანტიის კულტურა არის აღმოსავლეთის ქრისტიანული კულტურა.

დასავლეთ და აღმოსავლეთ ვეროპის ისტორიული განსხვება არის შემთხვევითი და მხოლოდ გარკვეულ ისტორიულ პერიოდში, არამედ არსებობს არსებოთი განსხვება, რაც უნდა ვეძეთ მოსახლეობათა კულტურულ თავისებურებებში, ტემპერამენტსა სასიათში. ისევე როგორც რომის და რომაულ კულტურას მიიჩნევთ დასავლეთ ვეროპის ქვეყნები თავიანთი ისტორიული განვითარების საწყისად, ასევე უნდა ჩაითვალოს ბიზანტია აღმოსავლეთი როპისა და სხვა აღმოსავლეთის მართლმადიდებელი ქვეყნებისათვეს.

ბიზანტიის ფენომენს, როგორც რომის სახელმწიფოს ტრადიციების გამგრძელებელს, როგორც ქრისტიანული კულტურის სათანაბას, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება სლავების, საქართველოს და სომხეთის ისტორიული განვითარების პროცესში.

აღმოსავლეთ და დასავლეთ ვეროპის დაცილება და დაპირისხოება იწყება არა რომის იმპერიის გაყოფით IV საუკუნის წელის, არამედ დაპირისპირებით ვეროპის ქრისტიანობის ორი ცენტრს – კონსტანტინოპოლისა და რომის შორის. ამ დაპირისპირების უფრო მნიშვნელოვანია ის პოლიტიკური პრეტენზიები, რომელიც გაჩნდენ დასავლეთის ახლად ჩამოყალიბებულ ეთნიკურ ლემენტებში, ვიდრე დოგმატური შეუთავესბლობა. დასავლეთში რომის დაცემის შემდეგ ახლად ჩამოყალიბებული სახელმწიფო როფეულები იწყებენ ბრძოლას რომის იმპერატორის გვირგვინის აღმოსატანად კონსტანტინოპოლიდან დასავლეთში. ბიზანტიიდან ასავლეთში მსოფლიო იმპერიის ცენტრის გადატანის მცდელობას არმოადგენდა დასავლეთში იმპერატორის წოდების გაჩენა და ერმანექლთა მიერ რომის საღვთო იმპერიის შექმნა. ეს უკვე იწნევდა ბიზანტიისათვის, რომელიც თვითსავს რომელის იმპერიას წრიდებდა, მემკვიდრეობით პრეტენზის წაყენებას. დაპირისპირება აბოლოოდ გაფორმდა XI საუკუნეში კათოლიკური ეკლესიის გამოყოფით მსოფლიო ეკლესიისგან.

ბიზანტიის კულტურის მნიშვნელოვან ტიპოლოგიურ თვითსეურებას წარმოადგენდა ბიზანტიაში მნიშვნელოვანი მასშტაბებით ნტიკური კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნება. ამ ტიპოლოგიური თვითსებურების წარმოქმნისათვის ობიექტური ისტორიული კანონზომიერებანი არსებობდა, იგულისხმება იმპერიის საზოგადოებრივი და პოლიტიკური განვითარების ტენდენციები.

პიშანტიისათვის მემკვიდრეობის პრობლემა პირველხარის მოლს ასრულებდა. ტრადიციის ძალა და სტერტიკიპები ბის კულტურასა და ხელოუნებაში იყო ძალიან დიდი. მეცნიერება ხელოუნების ნებისმერი დარგი ბიშანტიაში წარმოადგენდა კულტურული რომაული მემკვიდრეობის გაგრძელებას, რომელსაც ყელთავისებური მიმართულება, ანუ ჩდებოდა მისი გადამუშავების ქრისტიანული სწავლების შესაბამისად. ვინაიდან შუა საუკანასოფლმხედველობა თავისი არსით იყო თუოლოგიური, ბიშანტიკურმა ფილოსოფიამ ადგილი დაუთმო ღვთისმეტყველობას. საეკლესიო ღოგმა წარმოადგენდა ამოსავალ წერტილს საფუძველს ყოველგვარი აზროვნების. საერო მეცნიერება, როგორც კვალგან, შუა საჭურნებებში ბიშანტიაშიც დებული საღვთისმეტყველო შეფერილობას. მიუხდავად ამისა, ბიშანტიკულთვის იბადებოდა ახალი იდეები, ყალიბდებოდა ფილოსოფიურ-საღვთისმეტყველო, პოლიტიკური, სამხედრო ტორიული, ეთიკური და ესოფტიკური შეხედულებანი. მუსიკი იდეური ბრძოლა ძველსა და ახალს შორის — ეს არის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანი ბიშანტიის როგორც საზოგადოებრივი. კულტურული ცხოვრების, ანტიკური ტრადიციების განვითარებისათვეში აღმოცენდა პუმანისტური იდეები, რომელთა გადატერიფიციანი გამდიდრა რენესანსის კორექტის გვროპის კულტურული კულტურული ღირებულება გადავიდა ბიშანტიიდან სავლეთში. ბიშანტია, რომელიც ინახავდა თავის წიაღში ანტიკულტივილიზაციას, იყო დასულეთის ხალხებისათვის განათლებისა და ცოდნის წყარო. თვით ლათინური ეკლესიის ღვთისმსახურები, ეკლესიონ წეს-ჩვეულებანი, საეკლესიო სამართალი დიდად და დასავლებული ბიშანტიისაგან.

ბიშანტიის კულტურის სხვა თავისებურებანი აღმოცენებული არსებითი განსხვავებით აღმოსავლეთ თრთოლოქსალურ დასაკლეთის კათოლიკურ ეკლესიებს შორის. ეს განსხვავება კულტურის დება ფილოსოფიურ-ტეოლოგიურ შეხედულებათა თავისებურებების მართლმადიდებელი და კათოლიკური ეკლესიების დოგმატიკური დიტურგიკაში ესოფტიკურ ღირებულებებსა და ქრისტიანული ეთიკურ სისტემაში.

ბიშანტიის სახელმწიფოს მწყობას არანაკლები გავლენა ჰქონდა მის კულტურაზე. დასულეთისაგან განსხვავებით ბიშანტიის

არსებობდა ენობრვი და კონფესიული ერთიანობა ერთიანობის სახელმწიფოს ფარგლებში. ბიშანტია ყოველთვის ინარჩუნებდა ტკიცე სახელმწიფოებრიობას და ცენტრალურ მმართველობას. ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფოს და იმპერატორის ხელისუფლებამ დიდი გავლენა მოახდინა ბიშანტიის კულტურაზე. განსხვავებით დაქაქესული შუა საუკუნეების ვროპისაგან ბიშანტიის ქონდა ერთიანი პოლიტიკური დოქტრინა და იმპერატორის კულტი, რაც აისახა საზოგადოების კულტურული ცხოვრების სხვადასხვა სფეროში.

ბიშანტიის ისტორიულ განვითარებაში დომინირებს იმპერიის დედაქალაქი, რომელსაც ერთიანობაში მოჰყავდა ბიშანტიური კულტურა და იმჯდროულად ინარჩუნებდა საქალაქო კულტურას, რაც გამოარჩევდა ბიშანტიურ კულტურას ვროპული მედიებალური კულტურისაგან. მთელი თავისი არსებობის მანძილზე კონსტანტინოპოლი ასრულებდა განმსაზღვრულ როლს იმპერიის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. პოლინციების დაკარგვისა და სახელმწიფოს ტერიტორიის ვროპის რაიონამდე დაყვანისას, თვითონ კონსტანტინოპოლი განასახიერებდა იმპერიას. თვით იმპერიის ხანგრძლივობის განსაზღვრა შეიძლება კონსტანტინოპოლის არსებობის ხანით 330 წლის 11 მაისიდან, ქალაქის საზეიმო გახსნიდან 1453 წლის 29 მაისმდე კოსტანტინოპოლის დაცემით.

ბიშანტიაში ქრისტიანობის შარად გავლენასთან ერთად ყოველთვის ჩემეფდა საერო კულტურა და განათლება, რომელიც ყრდნობოდა, ერთი მხრი, ბიშანტიის არისტოკრატიას და ქალაქის ინტელიგენციას, ხოლო, მეორე მხრი, სახალხო კულტურას. ბიშანტიის მოსახლეობის წარმოდგენებსა და წეს-ჩვეულებებს, სახალხო რელიგიურ და ოეტრალურ რიტუალებს შენარჩუნებული პქონდა ანტიკური მისტერიების ნიშან-თვისებები. სახალხო მუსიკა და ცეკვები, ხალხური ეპოსი, სატირული იგა-არაკები ბიშანტიურ კულტურაში მეტად მნიშვნელოვანია და თავისებურ გავლენას ახდენს მის განვითარებაზე ანტიკურ კულტურულ მემკვიდრეობასთან ერთად.

Γადრებიზანტიური კულტურა. IV საუკუნის დასაწყისისათვის, როდესაც ხმელთაშუა ზღვის აუზში მძაფრ სახეს იღებს დაპირისპირება ქრისტიანობასა და წარმართულ რელიგიას შორის, უძლიერესი რომის იმპერია იძულებული ხდება თავისი არსებობის

შესწავლა. უპირველესი არის რწმენა და არა ცოდნა. „რწმენი“ იძნეს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას საზოგადოებაში. ყველა პოპულარული ჟანრი ლიტერატურაში არის წმინდანთა ცხოვრები აღწერა. ქვეყნის ერთიანობა წარმოდგენილია ქრისტიანულ სარწმუნოებით ლიტერატურაში ფართოდ დაინერგა რიტორიკულ მეთოდი, რაც მიუთითებდა, რომ იგი იწერებოდა უპირატესად ამ კითხველისათვის, არამედ მსმენელისათვის.

ხატმებრძოლებამ განსაკუთრებული გავლენა იქნია ბიზანტიისა ხვით ხელოვნებაზე. ამ პერიოდში თითქმის შეწყდა შუა საუკუნეების ხელოვნების ყველაზე მეტად გავრცელებული სახე — ხატწერა და საეკლესიო ფრესკა. იგი მხოლოდ იქონოგრაფიური მოძრაობის დამთავრების შემდეგ აღდგა და ჩამოყალიბდა ხატწერის მკაფიო კანონებით თავისი მყარი ნორმებით. პარალელურად ამისა, ბიზანტიის სახვითი ხელოვნება ვითარდება საერო მიმართულებით, სადაც ანტიკური ტრადიციები იზრდება, ვინაიდან ხელოვანი არ არის შეზღუდული რელიგიური თემებით.

ხატმებრძოლების პერიოდში ბევრი სასულიერო თუ სხვ საზოგადო მოღვაწე იძულებული გახდა დაეტოვებინა სამშობლო, მათ მნიშვნელოვანი წელილი შეიტანეს იმ ქვეყნების კულტურის განვითარებაში, სადაც ისინი გადავიდნენ სამოღვაწეოდ. ეს იყო უმთავრესად დასავლეთ კუროპას ქვეყნები.

იქონოგრაფიური მოძრაობის დასრულებამ ახალი ბიძგი მისცა ანტიკური კულტურის განვითარებას, რომელიც შეზღუდული იყო ხატმებრძოლი იმპერატორებისა და ხატთაყვანის მცემელთა დაპირისპირების გამო.

სასულიერო კულტურის აღმავლობის პირობებში ბიზანტიის ფილოსოფიურ აზროვნებაში ახალ მიმართულებას წარმოადგენს პატრიარქ ფოტიოსის შემოქმედება. ფოტიოსი თავის ირგვლივ შემოკრებილ ახალგაზრდებს ქრისტიანულ ლიტერატურასთან ერთად უკითხავდა, განუმარტავდა ანტიკური დაიტერატურის ძეგლებს. ამ მიზნით, მან შეადგინა კრებული „მირიობიბლიონ“, რომელშიც შედიოდა ნაწყვეტები ქრისტიან ძველ ბერძენ ავტორთა 280 ნაწარმოებიდან. გარკვეული ნაწილი ამ ნაწარმოებებისა დღეისათვის ცნობილია მხოლოდ ამ კრებულით ბიზანტიის ისტორია, კულტურა, მისი კოფა-ცხოვრება, საიმპერატორო კარის ცერემონიალები და, საერთოდ, ცენტრალური პერიოდის ბიზანტიის საზოგადოების

ცნობიერება შესანიშნავად არის ასახული მაკედონიელთა დინასტიის იმპერატორის კონსტანტინე პორფიროგენეტის თხზულებებში „სახელმწიფოს მართვის შესახებ“, „თუმების შესახებ“, „ბიზანტიის სამეფო კარის ცერემონიების შესახებ“, „ბასილი დიდის ცხოვრება და მოღვაწეობა“.

X—XI საუკუნეებში ხალხური თქმულებებისა და გადმოცემების საუკევლებელი აღმოცენდა ხალხური ეპოსი, რომლის ძირითად თემას არაბი და სხვა დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლა წარმოადგენდა. პოემა „დიოგენის აკრიტასი“ არის მთელი მედიევალური ხანის საგმირო ეპოსის საუკუნესო ნიმუში.

X—XI საუკუნეებში ბიზანტიის კულტურაში ორი ტენდენცია არსებობდა, მოაზროვნეთა ნაწილი გატაცებული იყო ანტიკური ფილოსოფიით და ადამიანის სრულყოფისათვის უპირატესობას რწმენასთან შედარებით განათლებას, გონებას ანიჭებდნენ. ხოლო მეორენი ძირითადად გაბატონებული ქრისტიანული ეთიკის სულისკვეთებით ამტკაცებდნენ, რომ მხოლოდ ლოცვითა და სულიერი განწმენდით იყო შესაძლებელი ერთიანობა და მერთან. ამ უკანასკნელს წარმოადგენდნენ მისტიკოსები, რომელთა შორის გამორჩეული იყო სიმეონ ახალი ღვთისმეტყველი (949-1022 წწ.).

ძველი ბერძენი ფილოსოფოსების არისტოტელესა და პლატონის გავლენა აშკარაა შუა ბიზანტიური ხანის ფილოსოფოსების მიქაელ პსელოსის და იოანე იტალოსის შემოქმედებაზე. „ფილოსოფოსთა წინამძღოლის“ ტიტულის მქონე მიქაელ პსელოსი მრავალმხრივი მოღვაწე იყო. იგი შესანიშნავად უთავსებდა სამეცნიერო და ლიტერატურულ მოღვაწეობას სახელმწიფოებრივ საქმიანობას. პსელოსი ცდილობს ქრისტიანობის სამსახურში ჩააყენოს ანტიკური ფილოსოფია, მას არისტოტელეს „ლოგიკის“ და რაციონალური ელემენტებისათვის საყვედლობებს მისი თანამედროვენი, ხოლო მისი მოწაფე იოანე იტალოსი „პლატონით გატაცების“ გამო განკვეთა ეკლესიამ.

საერო ლიტერატურის განვითარების ნათელი დადასტურებაა მიქაელ პსელოსის „ქრისტოგრაფია“, რომელიც ბიზანტიის ისტორიულ მემუარული ლიტერატურის ახალი ეტაპია. XI—XII საუკუნეებში ბიზანტიაში განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს ისტორიული ლიტერატურის უანრი. ამ პერიოდში შექმნილი ქრონიკები თავიანთი ხასიათით ადრებიზანტიური ხანის „ისტორიიების“

გაგრძელებაა. კომნენოსების ხანის ისტორიკოსები წერის მანერა ბაძავენ ბერძნ ისტორიკოსებს. ცნობილი მემატიანე, იმპერატორი ალექსი კომნენოსის ქალიშვილი ანა კომნენოსი იყო თავისი დროის ერთ-ერთი უგანათლებულები ადამიანი. მისი თხზულება შეკვეთის მამამისის მოღვაწეობას და დაწერილია თუკიდიდეს მიბაძე ბრწყინვალე ატიკური ბერძნულით. ანა კომნენოსი „ალექსიადა“ გაგრძელებას წარმოადგენს ნიკიტა ხონიატის „რომების ისტორია“, რომელშიც აღწერილია ჯვაროსანთა მიერ 1204 წელს კონსტანტინოპოლის აღების ტრაგიკული ამბები.

IX—X საუკუნეებში ბიზანტიაში განსაკუთრებული კურადღები ექვევა სამონასტრო შენებლობას, შემუშავებულ იქნა სამონასტრო ხუროთმოძღვრების ძირითადი პრინციპები. მონასტერი წარმოადგენდა შენობათა კომპლექსს, რომელიც შემოკავებული იყო ქვის კედლებითა და კოშკებით. X საუკუნეში ათონის მთაზე დაარსდა მონასტრები, რომელთა შორის ერთ-ერთი უნიშვნელოვანესი იყო ქართველთა მიერ დაარსებული ივირონის მონასტერი. ათონის ფერთა მონასტერი შეა საუკუნეების საქართველოს კულტურისა და განათლების მნიშვნელოვან ცენტრს წარმოადგენდა. ბიზანტიის კულტურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კერა იყო 1088 წელს დაარსებული იოანე ღვთისმეტყველის მონასტერი კუნძულ პატმოსზე.

X საუკუნეში ბიზანტიაში საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ჯვარ. გუმბათოვანი ტიპის არქიტექტურა, რომელიც ჯერ კიდევ VI საუკუნეში ჩაისახა მახლობელი აღმოსავლეთისა და კუკისის ქვევნებში. ჯვარ-გუმბათოვანი ტიპის შენებლობის დასრულებულ სახეს წარმოადგენს ათონის მთის მონასტრის ეკლესიები.

მაკედონიური დინასტიის პერიოდში ბიზანტიის ხელოვნებაში განსაკუთრებით დაიხვეწა მინანქრის ტექნიკა, რითაც განთქმულები იყვნენ ბიზანტიიელები მთელ მსოფლიოში. ეს ტექნიკა ბიზანტიაში აღმოსავლეთიდან შემოიდა, მოგვიანებით ბიზანტიიდან ფართოდ გავრცელდა დასავლეთში.

შეა საუკუნეების ქრისტიანულ კულტურაში ბიზანტიურ და დასავლეთევროპულ კულტურულ ღირებულებათა ურთიერთგა-მიჯვნაში არსებითი როლი შეასრულა 1054 წლის საეკლესიო განხეთქილებამ. ამის შედეგად XII საუკუნის დამდევისათვის ევროპაში ჩამოყალიბდა ორი მკაფიოდ გამიჯნული რელიგიურ-

კულტურული არეალი — მართლმადიდებლური და კათოლიკური. ირი ქრისტიანული კულტურა არა შეოლოდ პოლიტიკურად ირდება ერთმანეთს, არამედ ყალიბდება როგორც გარეგნული არიტუალო, ასევე თვისობრივი ხასიათის განსხვავებებიც.

კათოლიკურ სამყაროში უფრო სრულყოფილი ხდება ეკლესიის ონობოლია კულტურაზე, ლათინურმა ეკლესიამ თავის კონტროლი აუქვემდებარა მთელი დასავლური საზოგადოების სულიერი ხოვრება. პაპის ცენტრალიზებული იდეოლოგიური პოლიტიკა სავლეთის უფრო მეტად ცენტრალიზებული საეკლესიო სისტემაზე დაგენერირდა საერო და სასულიერო ხელისუფლები აუისი გავლენის ქვეშ მოქცვაზე, ხოლო აღმოსავლეთის დარიბ კლესია ნაკლებად იყო ცენტრალიზებული და მეტად დამოკიდებულ საერო ხელისუფლებაზე. დასავლური ეკლესიისათვის დამახასიათებელი იყო უფრო მძაფრი ემოციები. საერო ხელისუფლებასთან უპირატესობის განსამტკიცებლად, დასავლეთის ეკლესიაში წინა სლანჩე დგება ასკტური იდეალები, ჩნდება ინკვიზიცია. ბერძნულ საერო უკლესია უფრო თანამიმდევრულად თანამშრომლობდა საერო ხელისუფლებასთან. მართლმადიდებლობისათვის დამახასიათებელი იყო განზოგადებული ფილოსოფიური აზროვნება. ამ განსხვავებას პოვა ბიზანტიურ და დასავლეთევროპულ კულტურაში, კემოდ, ლიტერატურასა და ხელოვნებაში.

XI—XII საუკუნეებში, მიუხედავად დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიებს შორის განხეთქილებისა ამ თრიკულტურულ აუკალს შორის მაიც არსებობდა ინტენსიური კავშირები. პერიოდიდან ბიზანტიური კულტურა აქტიურად ვრცელდება ამხოლოდ იტალიასა და გერმანიაში, არამედ აღწევს საფრანგებლა ინგლისში. ბიზანტია, როგორც ანტიკური ტრადიციები მატარებელი და დამცველი საგანგებო კურადღებას იქცა დასავლეთში.

ჯეროსანთა ლაშქრობებმა XI—XIII საუკუნეებში გააქტიურდა სავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის კონტაქტები. გამოცოცხლდა სავლეთ ევროპის ინტერესი ანტიკური ლიტერატურისა და რომელსაც ისინი ბიზანტიიელებისაგან ეცნობოდნენ. საფრანგებლები შეიქმნა „რომანი ტროას შესახებ“, გერმანიაში — „სიმღერა ტრაზე“, ასევე იტალიაში — „ტროას დანგრევის ისტორია“, ლათინური ხაზე ითარგმნება ბიზანტიურ წმინდანთა ცხოვრება.

გვიანბიზანტიური კულტურა. 1204 წელს ჯვაროსანთა მიერ კონსტანტინოპოლის აღებამ ბოლო მოუღო კონსტანტინოპოლის კულტურულ მონაპოლიას. ლათინთა მიერ კონსტანტინოპოლის აღების შემდეგ ბიზანტიის იმპერიის ტერიტორიაზე ჩამოყალიბდა რამდენიმე დამოუკიდებელი სამეფო და სამთავრო. ერთ ნაწილში წარმოიშვა ლათინთა სენიორიები — კონსტანტინოპოლში და თინთა იმპერიის სახით, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა ფლანდრიუმი გრაფი ბალდუინი; თუსალონიკის სამეფო მონფერატიის მარიუმი ბონიფაციუსის მეთაურობით. ხოლო თვით ბერძნული სახელ მწიფოებიდან წარმოიშვა ძირითადად სამი ცენტრი ნიკის იმპერია მცირე აზის ჩრდილოეთ ნაწილში, ეპირის დესპოტატი ბალკანეთშე და ძევლი პონტის ტერიტორიაზე შავი ზღვის სამხრეთი ტრაპიზონის იმპერია, რომელიც საქართველოს მეფის — თამარი, უშუალო ჩარევით ჩამოყალიბდა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ბერძნული სამეფო-სამთავროები 1261 წლამდე თითქმის იზოლირებული იყვნენ ერთმანეთისაგან, მათ ტერიტორიებზე ბიზანტიის სახელმწიფოს საუკუნოები ტრადიციები და ღირებულებები ხელშეუხებელი რჩებოდა. ბიზანტიური კულტურის ცენტრს ატაპზე ნიკეა წარმოადგენს, ნიკეა ხდება „კონსტანტინოპოლის დევნილობაში“.

ლათინთა აგრესიამ, კათოლიკურსა და ორთოდოქსალურ კულტურის შორის დაპირისპირებამ, ბიზანტიელების განსაკუთრებული ყურადღება გადაიტანა იმ განმასხვავებელი ნიშნების ძიებაზე, რომლებიც მას გამოარჩევდნენ რომელებისაგან და ლათინებისაგან. ბიზანტიაში ჩნდება ელინური უპირატესობის შევრძნება და მართლმადიდებელი ეკლესია ხდება შემაკავშირებელი საკრდენი სახელმწიფოებრივი ერთიანობისა. ამ ერთიანობით შეძლება უკანასკნელად მოხდინათ ბიზანტიის გაერთიანება კონსტანტინოპოლის ცენტრით. მიუხედავად ამისა, ერთ დროს უძლიერებება იმპერიამ მაინც დაკარგა თავისი სიდიადე, პალეოლიტებმა ვერ შეაჩერეს დაწყებული რღვევის პროცესი, ბიზანტიამ ვერ გაუძლო ყოველი მხრიდან აგრესიას და XV საუკუნის შუა სანებში შწყვიტა არსებობა.

კონსტანტინოპოლის ტრაგედიამ ახალი ბიძგი მისცა ელინისტური კულტურისადმი ბიზანტიელთა დაინტერესებას. გარდა იმისა, რომ ბერძნულ კულტურაში ხედავდნენ იდეურ კულტურულ გამა-

თიანებელ ფაქტორს, ისინი ანტიკურ ფილოსოფიაში ეძებდნენ თუ უბედურებების მიზეზების ახსნას.

ლათინთა და ბიზანტიელთა დაპირისპირებას თან სდევდა ბერძნი და დასავლეთის კულტურის ურთიერთგაცნობისა და ურთიერთგაზიარების პროცესი. ადგილობრივი და დასავლეთის კულტურული კავშირი ძირითადად ბიზანტიური კულტურის უპირატესობის ფონზე მიმდინარეობდა. ლათინ დამყრობელთა მაღალი რის წარმომადგენლები დიდი სამოუნიბით ესაუებოდნენ ბერძნულ კულტურას. თავის მხრიდან დასავლეთის გაულენა თავს იჩინს აზანტიურ ხელოვნებასა და ლიტერატურაში. დასავლეთის გავლენით აღმოცენდა ბიზანტიაში სარაინდო რომანი, ასევე შეაღწია თეზიაში კურტუაზული ლირიკის მოტივებმა. XIII — XIV საუკუნეების ბერძნული სარაინდო პოემები „ბელთანდრე და ხრიზანცა“, კალიმახე და ხრისოროვ „აღმოცენდა ძევლბერმული სატრფიალო-სათვალო-საკულტო რომანის ტრადიციებზე, მაგრამ ისინი მაინც უფრო ხლოს დგანან დასავლეთის სარაინდო ეპოსთან.

თურქთა აგრესიულმა თვედასხმებმა, რომელიც იმპერიას დღე-ღღებზე განადგურებით ემუქრებოდა „ღვთისრჩეული იმპერია“ მძიმე ლტერნატივის წინაშე დააყენა — ან კონფესიული დათმობის ფსად მიეღოთ დახმარება დასავლეთისაგან, ან წასულიყვნენ თურქებთან უმპრომისხე მართლმადიდებლობის შენარჩუნების იმედით.

ლათინურ კულტურისათან, კათოლიკიზმთან მართლმადიდებელი ყლესის კუშირი — უნია, რომელიც სამჯერ იქნა ხელმოწერილი, ჰალეოლოგების ხანაში გახდა დავისა და დაპირისპირების მიზეზი ბიზანტიის საზოგადოებაში. ბიზანტიელ სწავლულთა ერთი ნაწილი, რომელთაც ბიზანტიელ ჰუმანისტებს უწოდებდნენ, ესწრაულდნენ ერთიანი ქრისტიანული ეკლესიის აღდგენას და ხსნას დასავლეთში ეძებდნენ. ეს მეცნიერები, მაშინდელი საზოგადოების წარჩინებული ადამიანები თეოდორე მეტოხიტი, ნიკიფორე გრიგორია, დიმიტრი კილონისი, გეორგ პლეთონი, ბესარიონ ნიკელი არისტოტელესა და პლატონის მოძღვრებებთან ერთად დიდი ინტერესს იჩინდნენ დასავლეთის ისეთი პროგრესული მოღვაწეების შემოქმედებისადმი, როგორებიც იყვნენ თომა აკვინელი, ჟიერ აბელარი და სხვები.

ალყაშემორტყმულ კონსტანტინოპოლში, დიდ ნაწილს ნაკლები იმედი გააჩნია დასავლეთის დახმარების და ქვეყნის ხსნას მხოლოდ

მართლმადიდებლობასა და ელინიზმში ხედავს. ეს გახდა რითადი მიზეზი მისტიკური მოძრაობის გაძლიერების, რომელი ჩაისახა სინასა და ათონის მონასტრებში და ცნობილია ხისტების მოძრაობის სახელით (ისიხია – ბერძნ. სიმშვიდე, უდაბნეობა). მისი წარმომადგენლები გრიგოლ სინაიტი, გრიგორიანამა და ნიკოლოზ კაფასილა ქადაგებდნენ ღვთისადმი სრულობას, სულიერი მოღვაწეობის მიზანდ მიაჩნდათ სამყარებელების, არა გონებითა და ღოგიერი, არამედ ღოცემის დაძლვით, ასკეტიზმით. ამ იდებს შესარი დაუკარგა მართლმადიდებელმა ეკლესიამ და ხელისუფლებამ. 1351 წელს საკლესიო კრება მიესალმა გრიგოლ პალამას მოძღვრებას, ხოლო მისი მოწინააღმდეგები ვარდამ კალაბრიელი, გრიგორი აკინძინი და ნიკიფორე გრიგორია ანათემას გადასცა. ის ხისტებმა, მართალია თავისი იდებით ვერ შეძლეს გადაერჩინა თავიანთი სამშობლო, მაგრამ განუზომელი იყო მათი რომ მოსახლეობის დასარაზმავად თავსდატებილი უბედურების წინააღმდეგ, ქრისტიანული მორალის განმტკიცებასა ჭუმანური ზნეობის დამკვიდრებაში. ისიხიში გახდა გაბატონებული იდეოლოგიური ღოქტრინა როგორც ბიზანტიაში, ასევე ორთოდოქსული ქრისტიანობის ქვეყნებში.

ბიზანტიის იმპერიის უკანასკნელ პერიოდში, როდესაც უმძიმეს თავდაცვითი ბრძოლები თითქმის არ ტოვებდა მშვიდობიან მოღვაწეობის პირობებს, ქვეყანაში მაინც არ ჩამკვდარა კულტურულ ცხოვრება. ნაციონალურმა გრძნობებმა და წარსულის დიდებისადმი უაღრესად დიდმა ნოსტალგიამ განაპირობა ამ პერიოდში საისტორიო მწერლობისადმი განსაკუთრებული ინტერესი. პალეოლოგების ხანი ისტორიული ქრონიკები იძლევა არა მხოლოდ ეპოქის აღწერას, არამედ ჟტორები საკუთარი თვალთახდვით განიხილავნ ფაქტებს და მოვლენებს. ცნობილი საზოგადო მოღვაწის ნიკიფორე გრიგორია ნაშრომი „რომაული ისტორია“, რომელიც მემუარული ხასიათსა აღწერს იმპერიის ისტორიის უმძიმეს წლებს 1204 დან 1359 წლამდე ამ პერიოდის გამორჩეულ ისტორიკოსთა შორის უნდა დავასახლოთ უზურპატორი იმპერიატორი ითანე კანტაკუზინი, რომელმაც აღწერს ისმალთა შემოსევების დასაწყისი ეტაპი. კონსტანტინოპოლის დაცემის, ბიზანტიის უკანასკნელი ტრაგიკული დღების თავისებური შეფასებები გადმოცემულია გამოჩენილი ისტორიკოსების გიორგი

ერანძესის, დუკას, ლაონიკე ხალკონდილეს და კრიტობულის რომებში.

პალეოლოგების ხანაში ხელოუნების განვითარების ტემპები რ შენელებულა, მთებედავად მძიმე პირობებისა, იქმნება ახალი ქიტექტურული ნაებობანი კონსტანტინოპოლისა და ბიზანტიის ხევა ქალაქებში: თესალონიკში, მისტრაში, ასევე ტრაპიზონის მპერიაში. XIV–XV საუკუნეების არქიტექტურის საუკეთესო გვლებს წარმოადგენს წმ. მოციქულების ეკლესია თესალონიკში, ანტანას ეკლესია მისტრაში, ხორას ტაძარი კონსტანტინოპოლში (კახოი-ჯამე), აღდგენილი 1320 წელს, ცნობილი საზოგადო მოღვაწის თეოდორე მეტონიტის ხელმძღვანელობით.

ბიზანტიური ხელოუნებისა და ლიტერატურის განვითარებისათვის დამახასიათებელ ახალ სტილს შეესაბამებოდა ესთეტიკური განვითარების ახალი ეტაპი — სულისა და გარეუნული ფორმის პარმონია. ამ პერიოდში ხატი, არა მხოლოდ ქრისტიანული მოძღვრების ქადაგების საშუალებაა, არამედ ხელოუნების ნაწარმოები. თეოდორე მეტონიტი ფერწერას აღარუბდა მუსიკას და ბიზანტიური ესთეტიკის ძირითად პრობლემად მრავალფეროვნების ერთ მთლიანში გაერთიანებას მიიჩნევდა.

გვიანბიზანტიური ხანის კულტურა ვერ იქნება სრულფოლად წარმოდგენილი იმ ბერძნული სახელმწიფოების კულტურული ცხოვრების შესწავლის გარეშე, რომლებიც აღმოცენდნენ ბიზანტიის სახელმწიფოს ტერიტორიაზე ჯვაროსანთა მიერ კონსტანტინოპოლის აღების შემდგვ. ერთ-ერთ ასეთ მნიშვნელოვან, დამოუკიდებელ სახელმწიფო ერთულს წარმოადგენს ტრაპიზონის იმპერია (1204–1461 წწ.).

ტრაპიზონის იმპერია, რომლის სათვეში იყვნენ ქართველ ბაგრატიონთა ნათესავები კომნენოსები, მოწვევტილი იყო საერთო ბერძნულ-ბიზანტიური კულტურის ცენტრებიდან. ტრაპიზონის იმპერიის კულტურას განსხვავებული თავისებურებანი ჰქონდა, რაც განპირობებული იყო, ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობითა და მისი მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობით. ტრაპიზონის იმპერია ინარჩუნებდა მჭიდრო კუშირებს როგორც აღმოსავლეთის მუსლიმურ ქვეყნებთან, ასევე იტალიასთან, განსაკუთრებით ვნეციასთან და გენუასთან. ტრაპიზონის იმპერია მთელი თვისი არსებობის მანძილზე, შევლაზე მჭიდრო ურთიერთობაშია საქართველოსთან.

ტრაპიზონში განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა მთავრობით მოღვაწეობას. რადგანაც მათ გააჩნდათ აღმდევთის ქვეყნებთან აქტიური ურთიერთობის საშუალება, XIII საუკუნეში ტრაპიზონში ითარგმნა სპარსული და არაბულებიდან ბერძნულ ენაზე სხვადასხვა ტრაქტატი ასტრონომიან მელიცინაში, მათემატიკაში. ტრაპიზონის კულტურა, მასში ქართული და აღმოსავლეთის სხვა ხალხების მნიშვნელოვანი გალენის მიუხედავად, მაინც ბერძნული იყო. XV საუკუნის ტრაპიზონელმა მეცნიერებმა და მწერლებმა იოანე ევგენიქმა გიორგი ამირუციმ წარუშლელი კვალი დატოვეს მედიევალუბერძნულ კულტურაში. გარკვეული პერიოდი ტრაპიზონში მოგვწეობდა აგრეთვე ბესარიონ ნიკევლი.

ბიზანტიური კულტურა იმპერიის დაცემის შემდეგაც, დაყრობილი ქვეყნის უმძიმეს პირობებში აგრძელებდა არსებობა ხალხის ჩევევბსა და ყოფა-ცხოვრებაში. ბიზანტიური კულტურა ოსმალთა ბატონობის პერიოდში ძირითადად მართლმადიდებელი ეკლესიის წიაღში ვითარდებოდა. ბიზანტიური კულტურის წარმომადგენლებმა კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ გადაინაცვლეს სხვა ქვეყნებში, ძირითადად იტალიაში და მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინეს იტალიელ ჰუმანისტებზე და უდიდეს წელილი შეიტანეს იტალიური რენესანსის კულტურაში. როდესაც ბიზანტია უკვე არ არსებობდა ბიზანტიური კულტურის ცენტრები გახდა კრეტა, კვიპროსი და, უპირველესად, ქალკედონის ნახევარკუნძულზე ათონის მონასტერი. ათონის წმინდა მთაზე ბერებს მეტი თავისუფლება პეონდათ, მაშინ, როდესაც საბერძნეთში მხოლოდ მცირე ზომის ეკლესიათა აშენება იყო ნებადართული, მონასტრის ტერიტორიაზე შენდებოდა დიდი ტაძრები. ათონის მთაზე XVI საუკუნეში იყო აყვავებული კულტურული ცხოვრება.

ბიზანტიური კულტურის სულიერი ღირებულებანი დღესაც აგრძელებს არსებობას. ბიზანტიური ფენომენის მდგრადობის გამო გაჩნდა ტერმინი „ბიზანტია ბიზანტიის შემდეგ“. ბიზანტიურ კულტურას გამორჩეული ადგილი უჭირავს მედიევალურ კულტურაში, ის ორთოდოქსული ქრისტიანული კულტურის სახით არის საფუძველი არა მხოლოდ ბერძნული, არამედ სხვა აღმოსავლეთ კულტურის მართლმადიდებელი სახელმწიფოების კულ-

ტურათა განვითარების. როგორც შარლ დილი აღნიშნავს „მისი ჯელენის კვალი დღესაც ატყვაი იღეურ მიმდინარეობებსა თუ ცილიტიკურ გეგმებს და იმ ხალხებისათვის, რომლებმაც მემორიალიტიკური გეგმებს და იმ ხალხების წიაღში დღესაც ინახავს მომვლის ცილიტიკური მიიღეს იგი, თავის წიაღში დღესაც ინახავს მომვლის ცილიტიკური გეგმებს და თუსლს. სწორედ ამიტომაც ბიზანტიური კულტურა გერიტას და თუსლს. სწორედ ამიტომაც ბიზანტიური კულტურა ირმხრივი თვალსაზრისით იმსახურებს ყურადღებას: ჩენოვის რანაბრად საინტერესოა ისიც, რაც იყო ეს კულტურა თავისთვალი და ისიც, რაც მას შეაქვს ჩენი დროის ისტორიაში.“